

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Achtergronddocument

Erfgoed in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Erfgoed in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Achtergronddocument

Colofon

Visie Erfgoed en Ruimte, programmalijn Levend Landschap

Tekst: Edwin Raap

Eindredactie: Isabel van Lent

Fotografie: Wim van der Ende

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, 2015

Inhoud

Inleiding	7	Pijler 2: Plattelandsontwikkelingsprogramma	17
Voor wie	7	Agrarisch natuur- en landschapsbeheer en erfgoed	17
Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid	8	Donkergroene benadering	17
Europa en het GLB	8	Agrarische collectieven	18
Twee pijlers voor subsidies	8	Erfgoed in het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer	18
Stapelen van subsidies is niet toegestaan	9	Economische ontwikkeling van het platteland: LEADER3	18
Modulatie	9	Wandelen in het landschap	19
Vergroeningseisen in pijler 1	9	Erfgoed als inspiratie buiten het GLB	20
Pijler 1: Veeteelt	10	Erfgoed als uitgangspunt voor ruimtelijke ontwerpen	20
Eerste vergroeningseis: handhaving van permanent grasland	10	Zorgen voor historische landschapselementen	20
Kansen voor erfgoed in veeteeltgebieden	10	Grondwaterpeil in veenweidegebieden handhaven	21
Openheid	10	Donkergroen combineren met lichtgroen	21
Sloten	10	Oppassen met omploegen	21
Beleving	11	Positieve houding	21
Gebieden met een natuurlijke beperking	12	Bijlage 1	22
Diepploegen aan banden	12	Meer informatie	22
Pijler 1: Akkerbouw	14	Tweede Kamerstukken	22
Tweede vergroeningseis: gewasdiversificatie	14	Overige literatuur	22
Derde vergroeningseis: 5% Ecologisch Aandachtsgebied	14	Bijlage 2	23
Uitwerking EFA-eis	14	Generieke of Algemene Lijst	23
De Generieke lijst	14	Akkerbouw-strokenpakket (Equivalente pakket)	24
Het Equivalente pakket	14		
Kiezen uit de twee pakketten	15		
Kansen voor erfgoed in akkerbouwgebieden met de 5% EFA-benadering	15		
Landschapselementen met een beheercontract via het SNL tellen mee als EFA	15		
Erfgoedvriendelijke EFA's	15		
Collectieve regeling	16		

Karakteristiek beeld in de veenweidegebieden: koeien bij een sloot. Aetsveldse polder, Weesp.

Eeuwenlang hebben Nederlanders hun landschap ingepolderd, drooggelegd, opgehoogd, afgegraven, bedijkt en verkaveld. Landbouw was hierbij de sturende factor.

Het Nederlandse cultuurlandschap is volledig door mensenhanden gevormd en laat zich lezen als een boek dat het verhaal van onze geschiedenis vertelt. Agrarisch landschap heeft dan ook niet alleen een productiefunctie; het is een belangrijk onderdeel van ons nationale erfgoed. Door de 20e-eeuwse modernisatie van de landbouw zijn veel historische elementen uit het landschap verdwenen. Des te meer reden om zuinig te zijn op de historische landschapselementen en -structuren die we nog wel hebben.

De toekomst van dit landschap wordt nog steeds in grote mate bepaald door landbouw. De manier waarop landbouw wordt bedreven wordt grotendeels door Europa voorgeschreven en is vastgelegd in het *Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)*. Het GLB heeft directe invloed op hoe ons landschap er de komende jaren uit komt te zien. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed beschouwt de invulling van het GLB als een erfgoedopgave. Deze brochure laat zien welke mogelijkheden het GLB biedt om de kwaliteiten van het cultuurlandschap te

behouden en te versterken. Het gaat hierbij nadrukkelijk niet over boerderijen, erven en archeologische waarden in relatie tot de monumentenwet. De relatie tussen het cultuurhistorisch landschap en het GLB en dus het gebruik en beheer van het land staan centraal.

Met landschappelijk erfgoed wordt iets anders bedoeld dan het bevorderen van natuurwaarden en biodiversiteit. Erfgoed en natuurwaarden liggen echter wel in elkaars verlengde. Zo zijn eeuwenoude houtwallen goed voor de biodiversiteit terwijl ze ook een hoge cultuurhistorische waarde hebben.

Variatie in het landschap zorgt voor een grote diversiteit aan natuurwaarden en levert bovendien bijzondere plekken op waar het fijn is om te verblijven.

Deze publicatie is het uitgebreidere achtergronddocument bij de brochure *Erfgoed in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid*.

Voor wie

Deze brochure biedt inspiratie voor beleidsmakers, agrariërs, collectieven en operationele groepen en stimuleert bewustwording over de relatie tussen landschappelijk erfgoed en het GLB.

Houtwallen, zoals deze in Annen (Drenthe), herbergen erfgoed- én natuurwaarden. Ze zorgen voor afwisseling in het landschap.

Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

De agrarische sector heeft met tal van regels te maken die voortvloeien uit beleid van verschillende overheden. Het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) en de uitwerking op nationaal niveau zijn het belangrijkste.

Veel (inter)nationaal beleid wordt tegenwoordig door provincies uitgevoerd in het kader van de decentralisatie: het Rijk stuurt op hoofdlijnen, de provincies vullen het nader in. Op lokale schaal is het gemeentelijk ruimtelijk ordeningsbeleid via het bestemmingsplan van groot belang voor de landbouw. Erfgoedwaarden spelen hierbij ook een rol. In deze brochure wordt gemeentelijk en provinciaal beleid vanwege de grote lokale verschillen achterwege gelaten.

Europa en het GLB

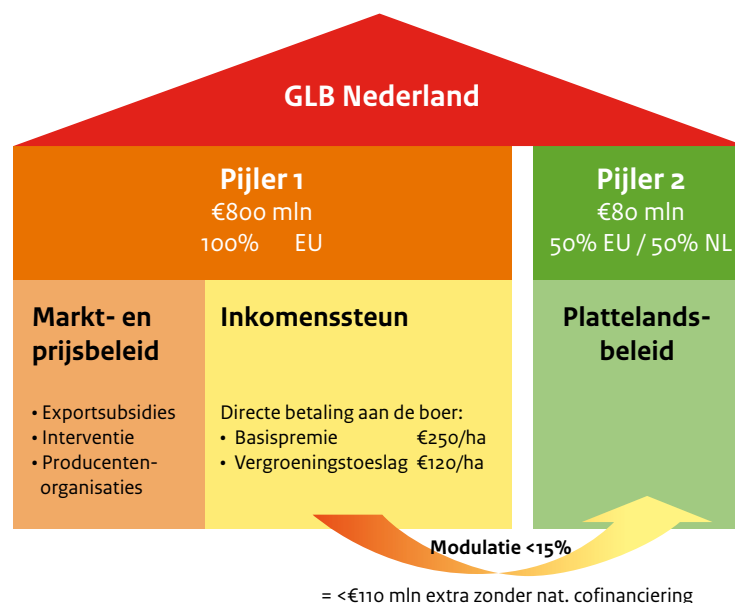
De Europese Unie voert al sinds de jaren zestig van de vorige eeuw een gezamenlijk landbouwbeleid. Dit beleid kent twee uitgangspunten. Europese boeren krijgen via een systeem van subsidies, inkomensgaranties een gegarandeerde afzet. Daarnaast moeten inwoners van de EU verzekerd zijn van voldoende voedsel tegen een redelijke prijs.

Inmiddels is de EU al enige tijd bezig om het landbouwbeleid te hervormen. Elke zeven jaar wordt het beleid herzien. De huidige ronde is in werking getreden in de loop van 2014, terwijl tot 2016 een overgangperiode in acht wordt genomen om aan de nieuwe regels te wennen. De nadruk op productie verschuift ten gunste van milieu en plattelandontwikkeling. Voor ons land is minder geld beschikbaar: ruwweg 880 miljoen euro per jaar. Belangrijke redenen hiervoor zijn de voortschrijdende liberalisering van het mondiale handelsklimaat, de uitbreiding van de Europese Unie in oostelijke richting, de toenemende aandacht van de consument voor voedselveiligheid, voedselkwaliteit en dierenwelzijn en ten slotte de doelstelling van de EU om milieuzorg in de gehele regelgeving te verwerken. Erfgoed is geen apart onderwerp of voorwaarde van het GLB. Erfgoed is vaak wel impliciet onderdeel van voorwaarden.

Twee pijlers voor subsidies

Het GLB stelt subsidies voor boeren beschikbaar. Ze moeten dan wel aan een aantal voorwaarden voldoen. Het Europese geld komt uit twee pijlers. Onder pijler 1 vallen de inkomensondersteuning en het markt- en prijsbeleid. Onder pijler 2 valt het Plattelandontwikkelingsprogramma (POP).

Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 2014

De belangrijkste verschillen tussen de pijlers zijn:

- het bedrag: pijler 1 bevat ongeveer 90% van het budget, pijler 2 de overige 10%;
- de verdeling: pijler 1 bestaat uit Europees geld, terwijl het geld uit pijler 2 voor 50% aangevuld moet worden met nationaal geld.

Stapelen van subsidies is niet toegestaan

Voor hetzelfde stuk land of hetzelfde landschapselement kan uit beide pijlers geen subsidie worden verleend voor hetzelfde doel, zoals verminderde productie. Het is wel mogelijk om subsidie te verlenen voor één element en twee doelen: bijvoorbeeld voor actief beheer én als compensatie voor verminderde productie.

Modulatie

Er kan geld uit pijler 1 naar pijler 2 worden overgeheveld. Dat noemen we 'modulatie'. Nederland heeft besloten 20 miljoen euro over te hevelen voor internationale doelen voor water, 10 miljoen euro voor mestkalverhouderij, 1 miljoen euro voor zetmeelaardappelteelt en 0,5 miljoen euro voor vleesveehouderij. Bij een aantal van deze doelen komt ook nationale cofinanciering. Voor het erfgoed heeft dit weinig effect.

Vergroeningseisen in pijler 1

Het geld uit pijler 1 komt voor Nederland neer op ongeveer 800 miljoen euro per jaar. Het is afkomstig uit het Europees Landbouw Garantiefonds. Van het bedrag is 70% bestemd als basispremie voor elke boer. Per boerenbedrijf is dat gemiddeld €250 per hectare. Via de basispremie zijn er voor het erfgoed weinig extra stimulansen te verwachten, behalve het agrarisch houden van het landschap.

Om voor de overige 30% – zo'n €120 per hectare erbij – in aanmerking te komen, moet elke boer aan een aantal aanvullende zogenaamde *vergroeningseisen* voldoen. Eén ervan heeft vooral betrekking op veeteeltbedrijven, de andere twee op akkerbouw:

- handhaving van permanent grasland (veeteelt);
- gewasdiversificatie op bouwland (akkerbouw);
- 5% van het bedrijfsoppervlak bouwland reserveren voor ecologisch beheer (akkerbouw).

Deze drie eisen worden in de volgende hoofdstukken nader toegelicht.

Open landschap met sloot in de Schermer

Pijler 1: veeteelt

Een van de eisen om in aanmerking te komen voor de vergroeningspremie heeft betrekking op veeteeltbedrijven.

Eerste vergroeningseis: handhaving van permanent grasland

De eerste eis om voor de 30% vergroeningspremie in aanmerking te komen, is het in stand houden van permanent grasland. Voor melkveebedrijven die we vooral in de veenweidegebieden aantreffen, is deze vergroeningseis eenvoudig in te vullen. Het betekent immers geen breuk met de huidige praktijk. Ongeveer de helft van de Nederlandse boeren komt hiermee in aanmerking voor GLB-subsidie. Om aan de eis te voldoen, moet minimaal 75% van het areaal van een bedrijf bestaan uit permanent grasland. De grond moet vijf jaar als grasland in gebruik zijn. Er gelden buiten Natura2000-gebieden geen beperkingen ten aanzien van het omploegen van het grasland. Doorzaaien van grasland is toegestaan.

Kansen voor erfgoed in veeteeltgebieden

De Nederlandse veeteeltsector zal naar verwachting eenvoudig kunnen voldoen aan de eis om permanent grasland in stand te houden. Vanuit de natuurbeschermingssector is er echter kritiek op deze eis, die als 'green washing' wordt beschouwd. Volgens natuurorganisaties is permanent grasland voor de biodiversiteit ongunstig, omdat er jaarlijks geploegd wordt en het bodemleven zich daardoor niet kan

ontwikkelen. Vanuit erfgoeddoelpunt is weinig bezwaar tegen 'gewoon' ploegen, hoewel een geploegd weiland het beeld en daarmee de beleving van een weidelandschap – dat groen en open is – doorbreekt.

Openheid

Een van de grootste cultuurhistorische waarden van het veenweidegebied is openheid. Met de handhaving van het grasland wordt deze kwaliteit in stand gehouden, maar niet verder versterkt.

Openheid is gediend bij zo veel mogelijk grasland. Welke grassoorten er gebruikt worden, staat daar los van. De belevingswaarde van het landschap neemt wel toe wanneer een weiland met een kruidenrijk mengsel is ingezaaid.

In de laatste decennia is het oppervlakte met snijmais in weidegebieden flink toegenomen. Mais wordt gebruikt als stikstofbinder en veevoer. Maisakkers zijn vlak voor de oogst manshoog en werpen zo een barrière op die de openheid van het landschap teniet doet. Grote aaneengesloten arealen mais zijn daarom vanuit erfgoedstandpunt minder gewenst dan een afwisseling van weiland en maisakkers. In het nieuwe GLB is bepaald dat melkveebedrijven maximaal 25% van het areaal met mais mogen beplanten. In het verleden was dit 30%; een verbetering voor het behoud van openheid.

Sloten

Naast openheid van het landschap vertegenwoordigen sloten een andere beeldbepalende erfgoedwaarde in gebieden met melkveehouderijen. Sloten helpen om de grondwaterstand op peil te houden waardoor het veenpakket minder snel verdwijnt. Vooral de cope-ontginningen in het Groene Hart zijn van internationale waarde. Het open landschap en het regelmatig aangelegde patroon van sloten zijn samen beeldbepalend voor dit veenweidegebied. Het is vanuit een erfgoedperspectief dan ook niet gewenst om dit soort eeuwenoude sloten te dempen, bijvoorbeeld omdat er schaalvergroting plaatsvindt. Het is aan te raden om eerst te onderzoeken wat de waarde is van historisch gegroeide verkaveling voordat er nieuwe watergangen worden aangelegd of bestaande sloten worden gedempt. Hier ligt ook een ontwerpogave voor ruimtelijk vormgevers.

Steeds vaker worden sloten in Nederland voorzien van een zogenaamde natuurvriendelijk-

Met het dempen van een sloot gaat veel cultuurhistorische informatie verloren. Het landschap verliest een deel van zijn waarde. Opname uit het Groene Hart.

ke oever. Voor de biodiversiteit en waterkwaliteit werkt dit concept prima. Er wordt echter vaak een standaardontwerp gebruikt, dat nauwelijks rekening houdt met cultuurhistorische waarden ter plekke. Indien dit wel gebeurt, profiteert het landschap zelf ook. In een Belvedereproject van TAUW is onder de naam *cultuuroevers* een stappenplan voor maatwerk gemaakt. Bij cultuuroevers wordt eerst gekeken wordt naar het eigene van de streek. De herkenbaarheid van het ontginnings- en verkavelingspatroon van sloten en de openheid van het landschap staan centraal. Een informatieve brochure is te vinden op de [website van TAUW](#). Hier is aangetoond dat cultuuroevers niet tot meerkosten hoeven te leiden.

Beleving

Bij weidevogelbeheer kunnen cultuur en natuur hand in hand gaan. In het veenweidegebied komen van oudsher veel weidevogels voor. De vogels hebben baat bij een kruidenrijk grasland. Steeds vaker is er sprake van een uitgesteld maai- of mozaïekbeheer. Hierbij worden percelen niet in hun geheel gemaaid, maar gefaseerd zodat er in mei en juni nog grote stukken zijn met lang gras dat bescherming biedt aan kuikens. Een ander voordeel is dat het landschap meer afwisseling biedt.

Voor dit soort initiatieven is in het collectief agrarisch natuurbeheer ook geld beschikbaar vanuit pijler 2 van het GLB. Slimme combinaties tussen bijvoorbeeld permanent grasland, agrarisch natuurbeheer en recreatief gebruik zorgen voor een betere beleving van het landschap. Ook het erfgoed profiteert hiervan.

Het klassieke Hollandse beeld van koeien in het weiland. Deze opname is langs de Vlist in Zuid-Holland genomen.

Gebieden met een natuurlijke beperking

Het GLB biedt een mogelijkheid om archeologische waarden te behouden. Agrariërs kunnen namelijk een compensatie krijgen in de vorm van een betaling voor 'gebieden met een natuurlijke beperking'. Het veengebied komt vanwege de hoge grondwaterspiegel hiervoor in aanmerking. Voor landbouw is een hoge grondwaterspiegel ongunstig vanwege de moeilijkheden voor de wortelontwikkeling van gewassen – reden voor de compensatie die het GLB biedt.

Diepploegen aan banden

Diepploegen is problematisch. Archeologische waarden in de ondergrond kunnen dan verstoord raken en het proces van oxidatie van het veen verloopt sneller, waardoor het veenpakket sneller verdwijnt. Gemeenten kunnen in het bestemmingsplan regelen dat in gebieden met archeologische waarden het diepploegen aan banden wordt gelegd. In de praktijk wordt hier terughoudend mee omgegaan. In wettelijk beschermde archeologische monumenten mag tot 30 centimeter diep geploegd worden. Wil men dieper gaan, dan is een vergunning nodig.

Archeologische waarden in het veenweidegebied

De instandhouding van grasland is gunstig voor het behoud van aanwezige archeologische sporen in de bodem. Voorwaarde is wel dat de grondwaterspiegel gehandhaafd blijft. Door verdroging kunnen eeuwenoude resten immers binnen afzienbare tijd verdwijnen. Voor landbouw is een te hoge grondwaterspiegel echter lang niet altijd gewenst. In het verleden is de grondwaterspiegel dan ook veelvuldig verlaagd om de productieomstandigheden voor de landbouw optimaal te houden.

Vliedbergen, ook wel kasteelbergen of mottes genoemd, waren kunstmatige heuvels, waarop een versterking stond. In tijden van oorlogsdreiging konden mensen zich er op terugtrekken. Het zijn veelal wettelijk beschermde archeologische monumenten. Voorbeeld uit Zeeland.

Boeren zijn de belangrijkste vormgevers geweest van hoe ons landschap er tegenwoordig uitziet. Zicht vanaf de Gulpenerberg.

Reliëfverschillen als verhalenvertellers

In het platte Nederland zijn her en der reliëfverschillen te vinden, zoals oude huisplaatsen in het veen, rivierduinen (zogenaamde 'donken'), dijkrestanten of oude kreekruigen. De kennis over de betekenis van dit soort terreinen is vaak beperkt. Hierdoor bestaat het gevaar dat ze worden geëgaliseerd. Dat is jammer, want op die manier gaat veel informatie verloren. Deze landschappelijke waarden zijn de moeite waard om te behouden; ze vormen de 'leestekens van het landschap' die het verhaal van onze geschiedenis vertellen.

Vanuit het GLB zijn er in de Nederlandse situatie geen directe middelen beschikbaar om dit soort landschappelijke elementen te behouden of te beheren. Wel kan via pijler 2 geld voor plattelandsonwikkeling ingezet worden voor projecten waar dit soort elementen indirect van kunnen profiteren. Ook kan de gemeente in de bepalingen van het bestemmingsplan buitengebied regels opnemen over de omgang met aanwezige aardkundige waarden.

Bezoek aan de boerderij

Het veenweidegebied in Utrecht en Holland ligt vaak op een steenworp van de stad. Dit biedt kansen voor boeren om stedelijke recreanten uit te nodigen. Door een bezoek aan een boerderij, waar de koeien in de wei staan, kunnen kinderen uit de stad kennismaken met het agrarische landschap. Dit draagt indirect ook bij aan de bewustwording van de landschappelijke en cultuurhistorische waarde van het veenweidegebied. Zuivelcoöperaties maken hier tegenwoordig echte uitjes van en boeren ontvangen een kleine extra vergoeding op de melkprijs als ze 'weidemelk' leveren. Geld uit pijler 2 van het GLB kan voor dit soort ontwikkelingen worden ingezet als vorm van plattelandsonwikkeling.

Reliëfverschillen in het landschap hebben altijd een bijzondere achtergrond. In het geval van Grevenbicht aan de Maas in Limburg is dat de voortdurende verlegging van de loop van de rivier in het verleden.

Pijler 1: akkerbouw

Boeren die zich bezighouden met akkerbouw moeten aan de onderstaande twee eisen voldoen om in aanmerking te komen voor de vergroeningspremie.

Tweede vergroeningseis: gewasdiversificatie

Op bouwlanden moet teeltafwisseling plaatsvinden. Het gaat daarbij niet om afwisseling in de tijd (dus op één tijdstip meerdere gewassen met een minimumareaal), maar in de ruimte (dus op één tijdstip minimaal 3 gewassen met een minimumareaal). Afhankelijk van de grootte van een akkerbouwbedrijf gaat het om minimaal twee of drie gewassen in een bepaalde verhouding.

Gewasdiversificatie is heel gebruikelijk in de Nederlandse akkerbouw en zal naar verwachting geen probleem vormen voor de akkerbouwers. Voor het erfgoed heeft het al dan niet voldoen aan deze eis geen gevolgen. Het landschapsbeeld zal niet ingrijpend veranderen.

Derde vergroeningseis: 5% Ecologisch Aandachtsgebied

Met gewasdiversificatie is de akkerbouwboer er nog niet. Hij komt in aanmerking voor de vergroeningspremie als hij 5% van het bedrijfsoppervlakte inricht als EFA: een zogenaamd Ecological Focus Area of Ecologisch Aandachtsgebied. EFA's zijn nieuw in het GLB en sluiten aan bij de wens van de Europese Unie om de landbouw te verduurzamen en te focussen op de kwaliteit van natuur en landschap.

Uitwerking EFA-eis

De precieze invulling van deze 5%-eis kent als voorwaarde dat uitgegaan wordt van het *officieel geregistreerd oppervlak* land dat elke boer bewerkt. Bij het 5% natuurlijk inrichten wordt uitgegaan van het officieel geregistreerd oppervlak land

dat iedere boer bewerkt. Dit betekent dat door een deel van dit gebied natuurlijk in te richten er een productiedaling plaatsvindt. Dit verlies wordt gecompenseerd door het uitbetalen van de vergroeningspremie van €120 per hectare voor de gehele geregistreerde bedrijfsoppervlakte¹. Hiermee wordt het verlies niet volledig gecompenseerd. Daarom is het wel toegestaan om bepaalde gewassen te verbouwen en te oogsten, mits er niet wordt bemest. Het 5% natuurlijk ingericht land kan op twee manieren worden bereikt, namelijk via een keuze uit de *Generieke lijst* of het *Equivalente pakket*.

De Generieke lijst

Het 5% natuurlijk ingericht land kan via een keuze aan gewassen uit de '*Generieke (algemene lijst)*' bereikt worden, zoals *onbeheerde* akkerranden tussen de 1 en 20 meter breed, eiwit- en vanggewassen en wilgenhakhout. Voor het erfgoed biedt de generieke lijst beperkte mogelijkheden. Bestaande erfgoedwaarden worden bij de invulling via de akkerranden nauwelijks betrokken. Het landschapsbeeld kan wel afwisselender worden. De teelt van traditionele gewassen als vlas en hennep, is vanuit cultuurhistorisch oogpunt wel interessant, omdat die al lange tijd in ons land worden verbouwd. Wilgenhakhout, zoals grienden in de uiterwaarden van de grote rivieren, is op te vatten als klein landschapselement. Deze kunnen als struwelen voorkomen of als rijen. Let op dat een rij knotbomen niet als wilgenhakhout geldt.

Het Equivalente pakket

Cultuurhistorische landschapselementen kunnen prima gebruikt worden als invulling van de EFA. Een hectarevergoeding voor landschapselementen kan echter alleen als een agrariër kiest uit het '*Equivalente pakket*', ook wel bekend als '*Akkerbouw-strokenpakket*'. Kiest een boer er namelijk voor om de 5% EFA via dit pakket te realiseren, dan moet hij tenminste 30% daarvan via een *beheerde* akkerrand doen. De EFA wordt dan als duurzaamheidscertificaat ingevuld. Het gaat hier onder meer om:

- beheerde akkerranden, al dan niet met sloten;
- eiwit- of vanggewassen;
- landschapselementen met een beheerovereenkomst via het Subsiestelsel Natuur en Landschap (SNL); **N.B. de eis dat een landschapselement alleen meetelt als het in de SNL geregistreerd is, is per 1 januari 2016 verruimd naar alle landschapselementen.**

De strook bloemen of 'kruidenrijke rand' langs deze akker is een voorbeeld van hoe 5% vergroening ingevuld kan worden.

¹ De €120 geldt vanaf 2019, tot die tijd is er sprake van nivellering. Er wordt maximaal €2.800 uitgekeerd voor een EFA-hectare.

Boerderij met akker in Noordgouwe, Zeeland. Dergelijke bedrijven krijgen te maken met de 5% vergroeningseis in de vorm van een EFA.

- aangrenzende slootkanten, stikstofbindende- of vanggewassen.

Kiezen uit de twee pakketten

Voor de agrarische ondernemer is kiezen uit de generieke lijst meestal de eenvoudigste manier om aan de vergroeningseis te voldoen. In sommige gevallen hoeft er niets aan het bestaande productieproces te veranderen. Toch zijn er voordelen om voor het equivalente pakket te kiezen. Sloten kunnen dan namelijk als EFA worden benut. Bovendien tellen gewassen uit de generieke lijst met een productieaspect niet zo zwaar mee (factor < 1) in het bepalen van een EFA. Bij landschapselementen uit de equivalente lijst daarentegen, mag het oppervlak met factor 2 worden vermenigvuldigd. Met andere woorden: er is meer oppervlak vanggewas dan oppervlak landschapselementen nodig om de 5% eis te halen.

Zie voor een overzicht van de gewassen uit de Generieke lijst en het Equivalente pakket met wegingsfactor de tabellen in de bijlage.

Kansen voor erfgoed in akkerbouwgebieden met de 5% EFA-benadering

Landschapselementen met een beheercontract via het SNL tellen mee als EFA

De erfgoedwaarden in het landschap zitten voor een belangrijk deel in kleine landschapselementen. Die zouden prima als onderdeel van een EFA kunnen gelden. Dat kon tot 2016 in het GLB slechts in beperkte mate, namelijk alleen voor elementen waarvoor al een beheercontract bestond via het Subsiestelsel Natuur & Landschap (SNL).

Per 1 januari 2016 is dit gewijzigd. Sindsdien kunnen kleine landschapselementen wel worden opgevoerd bij de bepaling van 5% EFA. Sloten kunnen met akkerranden gecombineerd worden.

Tevens geldt dat elementen, voor zover ze buiten de betaalbare oppervlakte liggen, meetellen in het bepalen van de 5%. Ze komen dan echter niet voor een hectarevergoeding in aanmerking. Met andere woorden: 100 ha geregistreerde grond waarvan 5 ha landschapselement, voldoet aan de vergroeningsvoorwaarde. Maar er wordt maar voor 95 hectare een vergroeningspremie uitgekeerd.

Erfgoedvriendelijke EFA's

Het ecologisch inrichten van 5% van de akkerbouwgronden biedt bij uitstek een kans voor kleine landschapselementen. Denk in dit verband aan houtwallen, boomsingels, kleine bosjes, poelen, heggen en hagen en nog veel meer. Zeker in kleinschalige landschappen bevinden zich aan de randen van de akkers nog steeds tal van elementen met hoge cultuurhistorische- en natuurwaarden. Deze elementen kunnen een prima bijdrage leveren om 5% EFA

Grienden zijn stroken land in de nabijheid van water beplant met wilgenhakhout. Het hout wordt jaarlijks geoogst. Hier een griend bij Linschoten (Utrecht). Grienden hebben een hoge cultuurhistorische waarde.

Contramal

Door Alterra is in 2014 een onderzoek gedaan naar akkerbouwbedrijven die naar verwachting met EFA's te maken krijgen en in welk soort landschap ze liggen. Daaruit bleek dat het voornamelijk om akkerbouwbedrijven gaat, gelegen in grootschalige open landschappen zoals Groningen, Wieringermeer, Flevoland en Zeeland.

Er is bijna sprake van een contramal met de kaart met kleine landschapselementen. Houtwallen en boomsingels treffen we vooral aan in de zandgebieden, die op de kaart hiernaast niet als kansrijk worden gezien.

Er is dus nog een wereld te winnen. 5% EFA tot stand brengen via kleine landschapselementen in grootschalige landschappen is een grote uitdaging.

Bloeiende kievitbloemen op een akker langs de Overijsselse Vecht. Dergelijke percelen hebben vanzelfsprekend een hoge natuurwaarde, maar dragen evenzeer bij aan de beleving van het landschap voor bijvoorbeeld wandelaars.

Bomenrij in Hell, Gelderland. De bomen begrensd de percelen, leverden hout en beschermden de akkers tegen bijvoorbeeld wind.

te realiseren. Landschapselementen dragen bij aan een gevarieerd landschap en 'leesbaar' landschap: ze vertellen het verhaal van de totstandkoming van ons cultuurlandschap. Voor het erfgoed is het daarom goed dat per 1 januari 2016 de kleine landschapselementen mee zijn gaan tellen voor de bepaling van de 5% EFA.

Collectieve regeling

Een aantrekkelijke mogelijkheid voor agrarische bedrijven is om in groepsverband invulling te geven aan de 5% EFA. Het GLB kent het zogenaamde collectief pijler 1: maximaal 10 aan elkaar grenzende bedrijven bereiken samen de 5% EFA. Op deze manier kan een boer maximaal 2,5% (=de helft) van de EFA via de burens realiseren. Deze mogelijkheid pakt zowel voor de agrariër als voor het erfgoed gunstig uit. In plaats van relatief kleine oppervlakten aan landschapselementen, kan via een collectief een grotere hoeveelheid of grootschaliger patroon aan landschapselementen in stand worden gehouden. Een ander voordeel van opschalen is dat er een gezamenlijke ontwerpvisie kan worden ontwikkeld, waarin erfgoed een richtinggevende rol kan spelen. Provincies zouden het opstellen van dergelijke regionale plannen kunnen stimuleren of zelf opstellen.

Pijler 2: plattelandontwikkelingsprogramma

De tweede pijler gaat over het Plattelandontwikkelingsprogramma (POP) en omvat subsidies voor natuurbehoud en economische ontwikkelingen.

Het Europese geld in de tweede pijler van het GLB bedraagt ongeveer 80 miljoen euro per jaar en komt uit het Europees Fonds voor Plattelandontwikkeling. De lidstaat legt hetzelfde bedrag bij voor de uitvoering, waardoor er op jaarbasis 160 miljoen overheids-geld beschikbaar is. We noemen deze gelden 'POP3', naar de derde termijn van het Plattelandontwikkelingsprogramma. De uitwerking van POP3 richt zich op vijf thema's. Twee ervan zijn voor het erfgoed van belang namelijk *Natuur en Landschap* en LEADER3.

Agrarisch natuur- en landschapsbeheer en erfgoed

Het thema 'Natuur en landschap' behelst de uitvoering van het Natuurpact tussen Rijk en provincies van september 2013. Hierin zijn afspraken gemaakt over de voortzetting en uitvoering van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer. Voor agrarisch natuurbeheer is in totaal jaarlijks ongeveer 60² tot 95 miljoen

² 50% cofinanciering betekent dus dat 30 miljoen euro uit pijler 2 gelden komt. Voor aanleg en inrichting van landschap is 6,4 miljoen euro beschikbaar. Daarnaast is er 4,2 miljoen euro beschikbaar voor waterbeheer. De gelden uit de modulatie komen hier nog bovenop.

euro beschikbaar via het Subsidiestelsel Natuur- en Landschapsbeheer (SNL). De provincies zijn verantwoordelijk voor het bepalen van de uitgangspunten en leggen hun doelen vast in natuurbeheerplannen. In de natuurbeheerplannen geeft de provincie aan in welke delen van de provincie het geld ingezet wordt en voor welk doel. In deze natuurbeheerplannen is ook aangegeven waar de waterschap-pen diensten voor waterbeheer willen inzetten.

Donkergroene benadering

De focus in de provinciale natuurbeheerplannen ligt op natuurwaarden en dan vooral op soorten. De plannen worden grotendeels getoetst aan internationale afspraken zoals de Vogel- en Habitatrichtlijnen. Bij de bepaling van 5% EFA gaat het vooral om het behalen van aangeplant oppervlak; in pijler 2 wordt het uitgevoerd beheer getoetst aan de hand van de aanwezige soorten. Een 'donkergroene' en resultaatgerichte benadering.

Natuurdoelen kunnen prima hand in gaan met landschapsdoelen. Ze versterken geformuleerde doelen voor soorten en dragen bij aan een groter draagvlak bij het publiek. De keuze voor de plekken waar geld heengaat, wordt nu vooral gemaakt op basis van biodiversiteitskansen. In de praktijk betekent dit dat er eerder gebieden gekozen worden nabij natuurreservaten. Die zijn in de regel kansrijker voor het behalen van de natuurdoelen.

Vliegdennen werden in de 19e eeuw aangeplant in de zandgebieden om te voorkomen dat de grond ging verstuiven en om akkers te beschermen. Daarnaast werd dennenhout gebruikt in de mijnbouw in Limburg: dennenhout kraakt als er te veel druk op staat, wat mijnwerkers waarschuwde voor gevaar.

Hooilandinspectie van een bloeiende akker nabij Hasselt

Streekeigen landschapselementen versterken de herkenbaarheid van het landschap. Hagen aan de Dorrenweg in Limburg bijvoorbeeld.

Agrarische collectieven

De uitvoering van het agrarisch natuurbeheer gebeurt door een zogenaamd *agrarisch collectief*: een samenwerking van boeren en/of groepen van boeren en andere grondgebruikers. De collectieven werken samen met andere gebiedspartijen die het beheer in het gebied uitvoeren, zoals terreinbeheerders, waterschappen, provinciale organisaties Landschapsbeheer, gemeenten en recreatieondernemers. Gebaseerd op deze provinciale uitgangspunten stellen de collectieven en gebiedspartijen een gebiedsplan op. Zowel in de planvorming als in de uitvoering kan erfgoed hier een rol in spelen. Zo kunnen landschapselementen worden beheerd als leefgebied voor beschermde soorten. Door middel van een gebiedsofferte kunnen de collectieven hun plan bij de provincie indienen.

Erfgoed in het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Erfgoedorganisaties kunnen ook als een gebiedspartij aangemerkt worden. Let er in dergelijke gevallen wel goed op dat de insteek van de collectieven agrarisch is; cultuurhistorie is dus niet richtinggevend, maar kan wel worden ingezet als inspiratiebron.

Landschappelijk erfgoed en biodiversiteit zijn vaak twee kanten van dezelfde medaille. Ze gaan prima hand in hand, maar veel partijen zijn zich onvoldoende bewust van de kansen die biodiversiteit voor erfgoed biedt. Goede leefomstandigheden voor soorten creëren, komt in de praktijk vaak neer op het inrichten van een afwisselend landschap, met landschapselementen die zorgen voor een goede 'groen-blauwe dooradering', zodat soorten hun weg vinden. Erfgoed kan gebruikt worden om natuurdoelen te behalen door bijvoorbeeld beheercontracten voor landschapselementen af te sluiten.

Ondersteuning op provinciaal niveau

Cultuurhistorie biedt allerlei aanknopingspunten voor het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer zonder dat het tot extra kosten of inspanningen leidt. Er zijn veel organisaties met kennis over erfgoed en gebiedsontwikkeling, zoals de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Tal van provinciale erfgoedorganisaties – denk aan provinciale erfgoedhuizen, steunpunten monumentenzorg, de provinciale organisaties Landschapsbeheer, heemkunde kringen en provinciale commissies van Heemschut – kunnen adviseren over de streek waar concrete ontwerpgegevens liggen.

Provinciale cultuurhistorische waardenkaarten vormen een goede bron van landschappelijke waarden op perceelsniveau. Deze waarden kunnen opgenomen worden in natuurbeheerplannen. Dat doet de provincie zelf of geeft het als voorwaarde mee aan de collectieven, die op hun beurt de elementen of structuren overnemen in hun eigen registratiesysteem. Provinciale waardenkaarten zijn online beschikbaar op de website van de desbetreffende provincie.

Erfgoed kan inspireren. Door bijvoorbeeld enkele kilometers hagen en singels aan te leggen, kunnen vogels beter gedijen. Diezelfde hagen en singels vertegenwoordigen een belevingswaarde in het landschap. Hiermee is het erfgoed ook gediend, zonder dat het meer tijd of geld kost. Zo is het altijd mogelijk om singels op willekeurige plekken in het landschap aan te leggen; maar door middel van een (cultuurhistorische) kaartanalyse kunnen verantwoorde keuzes worden gemaakt. Ook als een terrein tijdelijk braak ligt en nog niet duidelijk is wat er met de grond moet gebeuren, kan erfgoed een sturende factor zijn.

Economische ontwikkeling van het platteland: LEADER3

Op het platteland gebeurt uiteraard meer dan alleen landbouw. Er wordt gewoond en geleefd en we benutten het landschap om te wandelen, fietsen en recreëren. Om de leefbaarheid van landelijke gebieden te versterken, is er in het GLB geld beschikbaar in pijler 2 via

Wandelen over boerenland is populair, zoals bij deze wijngaard in Zeeland.

LEADER. Jaarlijks is er voor ons land vanuit het GLB ongeveer 5 miljoen euro beschikbaar. Ook dit bedrag wordt verdubbeld door de overheid (het rijk, provincies, waterschappen of gemeenten). Afhankelijk van welke maatregel komt daar soms nog de voorwaarde bij van private cofinanciering, variërend tot 40%. De tijd die vrijwilligers in een project steken, kan overigens ook meetellen als eigen cofinanciering.

Nederland kent ruim 20 LEADER-gebieden, waarmee overigens niet een complete dekking over het land bereikt is. In elk gebied is een Plaatselijke Groep of Lokale Actiegroep actief, die voor een periode van zeven jaar het kader opstelt voor uit te voeren projecten in het gebied. Dit kader heet *Lokale Ontwikkelingsstrategie (LOS)*. Het huidige LEADER 3 stelt leefbaarheid veel minder centraal dan in eerdere periodes. Nu gaat het meer om economische impulsen, nieuwe verdienmodellen, stad-land-verbinding en sociale innovatie. Projecten moeten in een van de drie hoofdthema's passen:

- krimp;
- stad-land relaties die bijdragen aan de ontwikkeling van het platteland;
- projecten in minder verstedelijkte regio's met een economische, ecologische en sociale insteek.

Deze thema's bieden alle drie ruimte voor erfgoed. Zonder het als zodanig te benoemen kunnen thema's als 'Verbeteren van de (agro)toeristische infrastructuur' of 'Voedsel uit de Streek' direct aan erfgoed gekoppeld worden. Door in het gebied op onderzoek uit te gaan, ideeën te verzamelen bij bewoners en andere betrokkenen ontstaat er lokaal draagvlak. Erfgoed is bij uitstek geschikt om als middel ingezet te worden om verschillende belangen met elkaar te verbinden. Onderstaand voorbeeld laat zien hoe dat in zijn werk kan gaan.

Wandelen in het landschap

Wandelen in het boerenland is populair. Doordat veel infrastructurele belemmeringen zijn weggehaald en nieuwe routes zijn aangelegd, nemen mogelijkheden voor recreatie toe. Veel routes voeren langs bijzondere cultuurhistorische elementen, structuren en/of relictten. Deze cultuurhistorische elementen vormen het decor van de wandeling en zijn ankerpunten in de af te leggen route. Waar dergelijke elementen in slechte conditie verkeren of verdwenen zijn, was de aanleg van een wandelroute vaak de aanleiding om ze te herstellen. Dit is bijvoor-

beeld in Zeeland gebeurd. Hier zijn archeologische sporen zichtbaar en beleefbaar gemaakt, bouwkundige objecten hersteld en nieuwe routes uitgezet met elk een cultuurhistorisch thema. Naast provinciaal en landelijk geld is voor de financiering ook Europees geld gebruikt, waaronder POP-gelden. Slim combineren van geldstromen in combinatie met lokale eigen financiering leidt vaak tot goede resultaten.

Uit dit voorbeeld blijkt dat LEADER-projecten voor de realisatie van wandelroutes geschikt zijn. Het zijn lokaal gedragen projecten, ze versterken de leefbaarheid van het platteland, hebben een economisch effect en dragen bij aan behoud van natuur en landschap. Maar ook agrariërs of grondeigenaren met cultuurhistorische elementen op hun grond kunnen hun voordeel doen met tweede pijlerprojecten. Herstel of onderhoud van cultuurhistorische elementen kan medegefinancierd worden via LEADER, zoals verwoord in de Lokale Ontwikkelingsstrategie. Het is belangrijk dat bij de ontwikkeling van de LOS, de gebiedspartijen oog hebben voor de kansen die het aanwezige erfgoed biedt en dit expliciet in de plannen opnemen.

Werken in grienden is arbeidsintensief en levert naar verhouding weinig op. Het komt steeds minder voor. Griendwerker in Linschoten.

Eten in de wijngaard in Zeeland. Dergelijke evenementen dragen bij aan versterking van de stad-land relaties en zorgen voor extra inkomsten.

Erfgoed als inspiratie buiten het GLB

Ook buiten het GLB zijn er genoeg mogelijkheden om landschappelijk erfgoed te koesteren, te behouden en te versterken.

De laatste jaren is erfgoed een steeds grotere rol gaan spelen als inspiratie voor ruimtelijke (gebieds)transformaties. Provincies en gemeenten hebben tal van mogelijkheden om cultuurlandschap een plek te geven in beleid. Ook voor de bevlogen agrariër die meer voor het erfgoed wil betekenen, zijn er buiten het GLB om genoeg kansen.

Erfgoed als uitgangspunt voor ruimtelijke ontwerpen

Erfgoed biedt inspiratie voor ontwerpogaven. In de afgelopen jaren zijn er diverse voorbeelden gepubliceerd waarin de mogelijkheden worden getoond. Ontwerpen met erfgoed in het achterhoofd is bijvoorbeeld gedaan door Alterra in het rapport *Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap*. Er is een zorgvuldige kaartanalyse van de laatste 150 jaar gemaakt en vervolgens zijn diverse scenario's ontwikkeld waarbij erfgoed een impliciete rol speelde. Een vergelijkbare studie is in Noord-Holland gedaan.

Ook de zogenaamde cascobenadering biedt mogelijkheden: diverse functies in het landschap worden dan gegroepeerd op basis van hun eigen dynamiek. Ontwikkelingen in de agrarische sector zijn dynamischer dan historische landschapsstructuren. Door de functies te zoneren kan er toch ontwikkeld worden met behoud van flexibiliteit, historische continuïteit en ecologische samenhang. Erfgoed wordt dan mede onderdeel van een integrale landschapsplanning.

De natuur- en belevingswaarden van dit soort akkers nemen sterk toe bij het inzaaien van akkers met dit soort bloemen. Een voorbeeld van hoe een boer aan 5% EFA kan komen.

Zorgen voor historische landschapselementen

Een boer komt in aanmerking voor de vergroeningspremie als hij 5% van het bedrijfsoppervlakte inricht als EFA. Op dit moment komen alleen landschapselementen met een beheercontract via het SNL hiervoor in aanmerking. De ideale situatie vanuit erfgoedperspectief zou echter bestaan uit 5% EFA via beheer van cultuurhistorische waardevolle landschapselementen – ongeacht of er een beheercontract voor is afgesloten. Een akkerbouwbedrijf van 50 ha groot met houtwallen ter grootte van 3 ha zou dan voldoen aan de 5% EFA eis. In het GLB is deze situatie echter niet haalbaar gebleken, omdat niet alle landschapselementen zijn opgenomen in de officiële perceelsregistratie (zie kader). Er zijn echter wel mogelijkheden om dit in de toekomst voor elkaar te krijgen. Zo hebben provincies cultuurhistorisch waardevolle landschapselementen al opgenomen in provinciale waardenkaarten. *N.B per 1 januari 2016 is het wel mogelijk dat kleine landschapselementen meetellen voor de bepaling van 5% EFA. Uit een EU evaluatie blijkt dat KLE's in Nederland sporadisch worden ingezet (<5%)*

Dat er uit het GLB geen vergoeding tegenover staat, wil niet zeggen dat het verboden is om landschapselementen te onderhouden. Provincies en gemeenten kunnen een vergoeding aanbieden voor het onderhoud van landschapselementen. In Brabant bestaat de Subsidieregeling Groen Blauw Stimuleringskader (STIKA). Deze regeling biedt beheercontracten voor landschapselementen buiten het SNL om.

Ingroeimodel voor landschapselementen in de perceelsregistratie

Het opnemen van landschapselementen in de perceelsregistratie vormt nu een te grote administratieve en financiële last volgens de Staatssecretaris van Economische Zaken. In het Tweede Kamerdebat daarover is echter een motie aangenomen die oproept om de landschapselementen op te nemen in de perceelsregistratie via een 'ingroeimodel', waarbij stapje voor stapje beheergelden beschikbaar komen voor landschapselementen waarover enkele basisgegevens digitaal bekend zijn. Op het moment van dit schrijven (maart 2015) zijn zowel Alterra als Landschappen NL bezig om dit vorm te geven. In de Tweede Kamer gaf de staatssecretaris van EZ aan open te staan voor goede voorbeelden van landschapselementen die zouden kunnen meetellen in de GLB-vergroening.

Grondwaterpeil in veenweidegebieden handhaven

Voor de aanwezige archeologie in veenweidegebieden is het belangrijk dat de grondwaterspiegel gehandhaafd blijft. Wanneer de grond uitdroogt, zullen kwetsbare archeologische resten verdwijnen. Voor landbouw is een te hoge grondwaterspiegel echter lang niet altijd gewenst. In het verleden is de grondwaterspiegel dan ook veelvuldig verlaagd om de productieomstandigheden voor de landbouw optimaal te houden. De grondwaterstand kan verlaagd worden, maar dan daalt de bodem mee. Na verloop van tijd moet de grondwaterstand dan weer opnieuw worden verlaagd. Deze processen zijn schadelijk voor de aanwezige archeologie. Inmiddels worden al jaren onderzoeken uitgevoerd over de toekomst van veenweidegebieden. Hierbij zijn ook erfgoedwaarden betrokken. Vanuit pijler 1 biedt de EU landen de mogelijkheid om 5% geld over te hevelen. Nederland heeft er nu voor gekozen om dit niet te doen. Mogelijk wijzigt het beleid na de zogenaamde Midterm Review in 2017 en kiest ons land er alsnog voor. Daar is vooralsnog nog geen duidelijkheid over.

Donkergroen combineren met lichtgroen

De focus in de provinciale natuurbeheerplannen (POP-gelden uit pijler 2) ligt op natuurwaarden en dan vooral op soorten. De plannen worden grotendeels getoetst aan internationale afspraken zoals de Vogel- en Habitatrictlijnen. Een zogenaamde 'donkergroene' benadering. Cultuurlandschap is daarentegen 'lichtgroen'. In de huidige situatie in provinciale natuurbeheerplannen is erfgoed nooit een doel op zich, alleen als er natuurwaarden in het spel zijn. Toch is het de moeite waard om hier de rek in op te zoeken. Cultuurhistorische en ecologische belangen liggen immers vaak in elkaars verlengde. Ook kan erfgoed een doel op zich zijn, bijvoorbeeld door verdwenen houtwallen of singels te herstellen. Hier spelen immers natuurwaarden mee.

Oppassen met omploegen

Melkveebedrijven die voor de vergroeningspremie in aanmerking willen komen moeten permanent grasland in stand houden. Het land mag wel worden omgeploegd. Vanuit erfgoedperspectief is hier weinig bezwaar tegen, hoewel een geploegd weiland het beeld en daarmee de beleving van een weidelandschap, dat groen en open is, doorbreekt. Diepploegen is wel problematisch; zo kunnen eeuwenoude archeologische resten beschadigen.

Andere Europese financieringsmogelijkheden

De Europese Unie heeft naast het geld uit het GLB andere financieringsmogelijkheden in het leven geroepen die voor erfgoed van belang kunnen zijn. Met name op het gebied van samenwerking in de streek en/of tussen landen zijn diverse Europese fondsen beschikbaar. Erfgoed kan in dit soort gevallen kansen bieden voor financiële ondersteuning.

Zo is er het zogenaamde EIP-AGRI: het Europees Investerings Partnerschap voor de landbouw. Jaarlijks heeft elke provincie als onderdeel van het Plattelandsontwikkelingsprogramma een bedrag te verdelen voor innovatieve ideeën die de landbouw ten goede komen. Denk hierbij niet alleen aan puur agrarische innovaties als precisielandbouw maar ook aan erfgoed als drager van nieuwe landbouwmethoden of toeristisch-recreatieve arrangementen.

Bij elk project kan de gemeente, provincie of het waterschap worden benaderd om mee te financieren. Private financiering is ook mogelijk en zou bijvoorbeeld uit Nationale Postcode Loterij-gelden kunnen komen of via streekfondsen zoals die van de Rabobank.

Oevers met riet, Westernielandstermaar, Groningen. Rietkragen versterken het beeld van het water én dragen bij aan behalen van natuurdoelstellingen op het gebied van waterkwaliteit.

Positieve houding

Erfgoed biedt genoeg kansen om toekomstige ontwikkelingen in het landschap positief te beïnvloeden. Via het GBL is dit niet altijd mogelijk. Gelukkig zijn er genoeg andere mogelijkheden. Het vereist een positieve houding ten aanzien van erfgoed: je moet het willen en dan gewoon doen.

Bijlage 1

Meer informatie

- De website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: www.cultureelerfgoed.nl
- Informatie over cultuurlandschap in Nederland: www.landschapinnl.nl
- Informatie over archeologie in Nederland: www.archeologieinnl.nl
- De website www.leestekensvanhetlandschap.nl brengt ruim 300 landschapselementen in beeld.
- Voor gemeenten die te maken hebben met erfgoed in ruimtelijke ordening: www.handreikingerfgoedruimte.nl
- Praktijkvoorbeelden over hoe om te gaan met erfgoed en ruimte: www.praktijkvoorbeelden.cultureelerfgoed.nl
- De publicaties van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: www.publicaties.cultureelerfgoed.nl
- Het laatste nieuws over het GLB: www.toekomstglb.nl
- (Beleids)informatie over natuur en landschap: www.portaalnatuurenlandschap.nl
- Over EIP-AGRI: www.eip-agri.eu
- Meer informatie over agrarische collectieven: www.scan-collectieven.nl
- De website van Netwerk Platteland: www.netwerkplatteland.nl
- Het GLB op de website van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland: <https://mijn.rvo.nl/gemeenschappelijk-landbouwbeleid-nieuw-glb>

Tweede Kamerstukken

vergaderjaar 2013-2014, kamerstuk 28625 gaat over het GLB. Het Ministerie van Economische Zaken heeft rondom dit dossier ook diverse kamerbrieven verstuurd. Hieronder staan de meest relevante opgesomd, zonder uitputtend te zijn:

- Tweede Kamerstukken 28625, Nr 214, Gewijzigde motie van de leden Jacobi en Dik-Faber ter vervanging van die gedrukt onder nr. 201
- Kamerbrief over implementatie Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (6 december 2013, kenmerk DGA-ELV/13196008)
- Kamerbrief gewaskeuze in de ecologische aandachtsgebieden, 25 juni 2014, kenmerk DGA-ELV / 14099969
- Tweede Kamerstukken 28625, Kamerbrief wijzigingen invulling van de vergroening Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB), 29 juli 2014, kenmerk DGA-ELV / 14119366
- Tweede Kamerstukken 28625, Nr. 194, Kamerbrief Uitwerking directe betalingen Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, 5 juni 2014

- Kamerbrief Stand van zaken voorbereiding nieuwe stelsel van Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer, 30 juni 2014, kenmerk DGNR-NB / 14104227
- Tweede Kamerstukken 28625, nr. 218, 9 september 2014, (betreft niet opnemen van landschapselementen als invulling ecologische aandachtsgebieden)
- Tweede Kamerstukken 28625, nr. 220, Aansluiting vergroening GLB en agrarisch natuur- en landschapsbeheer, 18 december 2014

Overige literatuur

- Agrarische Natuurvereniging Oost Groningen, Vereniging Noardlike Fryske Wâlden, Agrarische natuur- en landschapsvereniging Water, Land & Dijken, Stichting, WCL Winterswijk (Paul Terwan, Wouter Rozendaal) *Vergroenen van de landbouw doe je samen. Oefenen met een collectief leveringsstelsel voor vergroening en groenblauwe diensten – Lessen uit de vier GLB-pilots 2011-2014.*
- European Commission, Commission Staff Document, *Review of greening after one year (draft)*. Brussel, 2016, (document 16 D 3563544 KD Annex 2)
- Dienst Landelijk Gebied, *GLB voor dummies: een korte uitleg van het nieuwe Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en de hieruit voortkomende kansen voor het landschap*, Arnhem/Tilburg, november 2013
- Dienst Landelijk Gebied / Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. *Kansen voor cultuurlandschappelijk erfgoed in het GLB. Quick-scan*, april 2014
- Doorn, A. van et al, *Nationale invulling vergroening GLB vanuit het perspectief van biodiversiteit. Alterra-rapport 2478*, Wageningen, oktober 2013
- Landschapsbeheer Nederland, *Waarde(n) van landschapselementen voor biodiversiteit*. Factsheet. De Bilt, juni 2014
- Maas, G.J. & J. Boers, *Goed boeren in een Nationaal Landschap, het landschap in Noordoost-Twente kan profiteren van schaalvergroting in de landbouw. Uitwerking van de casco-banding in de gemeente Tubbergen. Alterra-rapport 2087*, Wageningen, 2009.
- Rienks, W. et al, *Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap. Alterra-rapport 1642*, Wageningen, 2008
- Vereniging Deltametropool, *Factsheet nr.3.2/02-2014*

Generieke of Algemene Lijst

Om aan de vergroeningseis 5% ecologisch aandachtsgebied te voldoen kunt u kiezen voor één of meer van de volgende elementen van de algemene lijst. Bij het vanggewas voor ecologisch aandachtsgebied moet de teelt steeds bestaan uit een mengsel van ten minste twee gewassen uit dezelfde categorie. Dubbele uitbetaling (zowel via ANB als vergroeningbetaling) is niet mogelijk.

Opties	Weegfactor	Voorwaarden	Soorten
Voor EA onbeheerde akkerrand	1	a. Grenst aan bouwland b. Is ten minste 1 meter breed (en maximaal 20 meter) c. Geen landbouwproductie (niet maaien en begrazen)	Geen eisen
Stikstofbindende gewassen	0,7	Nateelt verplicht op uitspoelingsgevoelige gronden bij beëindiging van de teelt in de herfst	Luzerne, Lupine, Esparcette, Rolklaver, Rode klaver, Veldboon en Voederwikke
Wilgenhakhout	0,3	Voorwaarden worden nog nader bekend gemaakt	Wilgen
Vanggewassen (standaard), cat 1	0,3	a. Mengsel van minimaal 2 soorten uit cat. 1/2 inzaaien of gras inzaaien als ondervrucht in het hoofdgewas b. Meststoffengebruik mag c. Minimaal 10 weken op het land d. Uiterlijk 1 oktober inzaaien e. Gewasbeschermingsmiddel is niet toegestaan, tijdens de 10 weken dat het vanggewas er staat en tot en met 31 december f. Vanggewassen na maïs op uitspoelingsgevoelige grond tellen niet mee	Cat. 1 en 2: Alexandrijnse klaver, Beemdlangbloem, Bladkool, Bladraap, Bladrammenas Deder, Engels raaigras, Erwtten, Ethiopische mosterd, Facelia, Festulolium, Franse boekweit, Gele mosterd, Incarnaat klaver, Italiaans/Westerwolds raaigras, Japanse haver, Lupine, Niger, Perzische klaver, Rietzwenkgras, Rode klaver, Sarepta mosterd/Caliente, Seradelle, Soedangras/Sorghum, Spurrie, Stoppelkollen, Timothee, Veldbeemdgras, Vlas, Voederwikke, Witte klaver, Zwaardherik
Vanggewassen na vlas of hennep, cat 2	0,3	a. Mengsel van minimaal 2 soorten uit cat. 1/2 inzaaien of gras inzaaien als ondervrucht in het hoofdgewas b. Meststoffengebruik mag c. Uiterlijk 1 oktober inzaaien d. Gewasbeschermingsmiddel is toegestaan	Cat. 1 en 2:
Vanggewassen aaltjesbestrijding, cat 3	0,3	a. Mengsel van minimaal 2 soorten uit cat. 3 inzaaien. Voor deze gewassen geldt dat gewasbescherming mag worden toegepast b. Mengsel van minimaal 2 soorten uit categorie ½. Voor deze categorie geldt: gewasbeschermingsmiddel tijdens de 10 weken dat het vanggewas er staat tot 31 december is niet toegestaan c. Meststoffengebruik mag d. Uiterlijk 1 oktober inzaaien e. Vanggewassen na maïs op uitspoelingsgevoelige grond tellen niet mee	Cat. 3: Afrikaantje hoog, Afrikaantje laag, Raketblad, Zwaardherik, Japanse Haver
Vanggewassen aaltjesbestrijding, cat 1.	0,3	Aaltjes kunnen ook bestreden worden met een mengsel uit cat. 1 en 2. Dan gelden de voorwaarden die zijn gesteld onder vanggewassen cat. 1.	Cat. 1 en 2:

Landschapselementen zoals houtwallen, heggen, vrijstaande bomen en bomenrijen worden dus niet als invulling van het ecologisch aandachtsgebied opengesteld in de algemene lijst.

Akkerbouw-strokenpakket (Equivalente pakket)

Het akkerbouw-strokenpakket (dit heette eerst akkerbouw-randenpakket) is verder uitgewerkt en de voorwaarden zijn bekend. Dubbele uitbetaling (zowel via ANB als vergoeningbetaling) is niet mogelijk.

Opties	Weegfactor	Voorwaarden	Soorten
Voor EA beheerde akkerrand	1,5	<ul style="list-style-type: none"> a. Maakt ten minste 30% uit van de gewogen oppervlakte van de verplichte EA b. Grenst aan bouwland c. Er vindt geen productie op plaats d. Is ten minste 3 meter breed (en maximaal 20 meter) e. Is ingezaaid met een (bloemen)mengsel f. Minstens 50% is ook tijdens de winter aanwezig g. Wordt niet bemest en er worden geen gewasbeschermingsmiddelen toegepast 	De toegestane mengsels worden nog bekendgemaakt
Aan EA beheerde akkerrand grenzende sloot	2,0 en standaard-breedte 3 meter	<ul style="list-style-type: none"> a. De sloot behoort volledig of gedeeltelijk tot het bedrijf b. De sloot grenst aan een voor EA beheerde akkerrand c. De sloot is niet breder dan 6 meter 	
Stikstofbindende gewassen	0,7	<ul style="list-style-type: none"> a. Geen gewasbeschermings-middelen toegestaan, maar wel bemesting: Luzerne, Esparcette, Rolklover, Rode klaver en Voederwikke b. Gewasbeschermingsmiddelen toegestaan, maar geen bemesting: Lupine en Veldboon c. Geen irrigatie toegestaan tijdens het teeltseizoen d. Nateelt verplicht op uit-spoelingsgevoelige gronden bij beëindiging van de teelt in de herfst. De nateelt moet dan zijn ingezaaid voor 1 november en moet staan tot ten minste 1 maart daarna 	Luzerne, Lupine, Esparcette, Rolklover, Rode klaver, Veldboon en Voederwikke
Vanggewassen (standaard), cat. 1	0,3	<ul style="list-style-type: none"> a. Mengsel van minimaal 2 soorten uit cat. 1/2 inzaaien of gras inzaaien als ondervrucht in het hoofdgewas b. Meststoffengebruik mag c. Minimaal 10 weken op het land d. Uiterlijk 1 oktober inzaaien e. Gewasbeschermingsmiddel is niet toegestaan, tijdens de 10 weken dat het vanggewas er staat en tot en met 31 december f. Vanggewassen na maïs op uitspoelingsgevoelige grond tellen niet mee 	Cat. 1 en 2:
Vanggewassen na vlas of hennep, cat 2 en aaltjesvanggewassen cat 3.	0,3	Een vanggewas na vlas of hennep of een aaltjesvanggewas uit categorie 3 kan dienen als EA. Hiervoor gelden dezelfde voorwaarden als gesteld aan cat 1.	Cat. 1, 2 en 3:
Landschapselementen	1,5 – 2,0	<ul style="list-style-type: none"> a. Grenst aan bouwland b. Hiervoor is een ANB-contract afgesloten N.B. voorwaarde b. is vervallen 	Het wordt nog nader bekend gemaakt welke landschapselementen met welke afmetingen voor de invulling van het ecologisch aandachtsgebied in aanmerking komen

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en het GLB

Begin 2014 is in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed door de Dienst Landelijk Gebied de quick-scan Kansen voor cultuurlandschappelijk erfgoed in het GLB uitgebracht. Dit achtergronddocument en de brochure Erfgoed in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid vormen hierop een vervolg en een uitbreiding. De aanleiding voor de Rijksdienst om beide publicaties uit te brengen is het deelprogramma Levend Landschap van de Visie Erfgoed en Ruimte (VER). De VER geeft de ambitie van het Rijk weer om erfgoed te benaderen als onlosmakelijk onderdeel van ruimtegebruik en ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland. Het deelprogramma Levend Landschap richt zich op het gebiedsgericht verknopen van belangen op het gebied van economie, ecologie en erfgoed. Doel van beide publicaties is de zorg voor erfgoed een groter onderdeel te maken van de bedrijfsvoering in bijvoorbeeld de agrarische sector.

De tekst van deze brochure is gelezen en beoordeeld door vertegenwoordigers van het Ministerie van Economische Zaken, het Interprovinciaal Overleg IPO, het Netwerk Platteland, de Stichting Collectieven Agrarisch Natuurbeheer SCAN, Landschappen NL en LTO Noord. De eindverantwoordelijkheid voor de tekst ligt bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

De toekomst van het Nederlandse cultuurlandschap wordt in grote mate bepaald door landbouw. De manier waarop landbouw wordt bedreven, wordt grotendeels door Europa voorgeschreven en is vastgelegd in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Dit beleid heeft directe invloed op hoe ons landschap er de komende jaren uit komt te zien. Deze brochure laat zien welke mogelijkheden het GLB biedt om de kwaliteiten van ons cultuurlandschap te behouden en te versterken.

Deze brochure biedt inspiratie voor beleidsmakers, agrariërs, collectieven en operationele groepen en stimuleert bewustwording over de relatie tussen landschappelijk erfgoed en het GLB.

Met advies en inspiratie geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.